

КИЛИФАРЕВСКИЯТ ИСИХАСТКИ КНИЖОВЕН ЦЕНТЪР — ПРЕДШЕСТВЕНИК НА ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

Здравка ДИМИТРОВА (Силистра)

Създателят на Килифаревския исихастки книжовен център — Теодосий Търновски е бележит просветител, организатор и страстен реформатор на религиозния живот в България през втората половина на XIV в. Духовен първенец сред българската интелигенция, в продължение на няколко десетилетия той отдава силите си на идеята за усъвършенстване на човешката личност, в което като исихаст вижда изход от кризисното състояние на феодалната българска държава тогава.

Най-голямата му заслуга за българската средновековна култура е основаването и ръководенето на Килифаревското духовно и книжовно средище, чиито традиции по-късно се поемат и усъвършенстват от представителите на Търновската книжовна школа. Чрез своята всеотдайна и непрекъсната работа Теодосий Търновски допринася не само за разцвета на духовния, а и на литературния живот в България през XIV в., като оставя и особено ценно наследство — достойни и талантиливи ученици, между които са и видните световноизвестни писатели: търновският патриарх Евтимий и московският и всеруски митрополит Киприан.

За Килифаревския манастир и за живота на тези, които са го обитавали, научаваме ценни вести от два главни литературни източника: „Житие на Теодосий Търновски“ от цариградския патриарх Калист и от „Похвално слово за патриарх Евтимий“ от Григорий Цамблак. И в двете творби се посочва, че Килифаревската обител започва съществуването си след идването на Теодосий Търновски в тогавашната българска столица — около 1350 година.

Обителта край Килифарево не е само средище на монасите, откъдето между тогавашното духовенство се разпространява исихасткото учение на Григорий Синаит, но и книжовно средище. Основно занимание на исихастите след монашеска служба е книжовната и художническата дейност.

Предполага се, че в манастира е имало книгохранилища, където се обучавали бъдещите книжовници, превеждали се от гръцки на български език различни творби, правели се преписи на произведения на старобългарски писатели от времето на Кирил и Методий и Симеоновата епоха, а също се създавали и оригинални съчинения. Някои от книгите са украсени с цветни миниатюри. В науката е утвърдено мнението, че известният Томичов псалтир¹ е създаден и украсен богато с изящни миниатюри в Килифаревската обител. В настоящия момент той се пази в Историческия музей в гр. Москва.

По всяка вероятност Теодосий се грижи за създаване на книжнина, необходима всекидневно за служба в църквата и за духовна храна на иноците. За съжаление оригинални негови произведения не са достигнали до нас, но ние не допускаме, че той не е създал такива, които да породят у възпитаниците му желание да се занимават с книжовен труд.

Дори и да не разполагаме с данни за каквато и да е книжовна дейност в Килифаревския манастир, логично е да се предполага, че Теодосий и учениците му са се занимавали с книжовна работа.

За Теодосий Търновски се знае със сигурност, че превежда от гръцки на български език съчинението на учителя си Григорий Синаит под наслов „Главы слово полезныя“². То представлява сбор от 150 глави, съставени от отделни мисли, изразени в афористична форма, които имат нравствен и догматичен характер. Всички са написани в строго аскетически дух за поука и ръководство на младите монаси. Килифаревският книжовник превежда горепосочените слова с цел да изрази и уважението си към своя учител и да ги използва при обучаване и възпитаване на учениците си.

Предполага се, че неговият пръв ученик — бъдещият патриарх Евтимий Търновски, дълго време е пазил творбите му, но след унищожаването на патриаршеската библиотека до нас не достигат никакви негови ръкописи.

Но не личната творческа дейност разкрива изключителната личност на Теодосий Търновски, а организирането на книжовния живот в Килифаревската обител, която се оформя като истински книжовен център. Доказателство за това е бъдещата дейност на някои от най-близките му помощници и сътрудници, школували там, а след това оставили ярки следи в старата българска и старата руска литература.

Сред тях са и двамата видни книжовници: бъдещият московски и всеруски митрополит Киприан и бъдещият търновски патриарх Евтимий.

С дейността си на църковен служител, общественик, реформатор и книжовник Киприан играе положителна роля за културната и литературната взаимопомощ между руси и българи в края на XIV век и в началото на XV век. Той се издига до върховете на руската църковна администра-

ция благодарение на изключителните си организаторски и литературни способности и видния си болярски произход.

Приемливо е предложението на онези учени, които допускат родствена връзка между патриарх Евтимий и митрополит Киприан. Специални проучвания по този въпрос е направила доц. Невяна Дончева-Панайотова³. Тази връзка подхранва и тяхната духовна близост, която укрепва в Килифаревския манастир. Под далновидното ръководство на учителя си Теодосий Търновски те се запознават с исихасткото учение и получават първите си книжовни знания.

Когато през 1363 година Теодосий заминава за Константинопол — двама от четиримата негови ученици, които го придружават, са Киприан — бъдещият московски и всеруски митрополит и Евтимий — бъдещият търновски патриарх. Цариградският патриарх Калист, житиеписецът на Теодосий Търновски, съобщава в житието си за него, че когато последният пристига в Константинопол е придружен от четирима свои ученика. С основание в науката се счита, че двамата от тях са Киприан и Евтимий.

До края на живота им отношенията между тези най-видни възпитаници на Килифаревския исихастки книжовен център са близки. За митрополит Киприан — търновският патриарх Евтимий е книжовник с голям авторитет и затова възприема литературните му схващания. Това проличава по-късно и в Русия, когато като всеруски митрополит — в административната си, реформаторска и книжовна дейност, изцяло се ръководи от Евтимиевите книжовни принципи и от традициите на Търновската книжовна школа.

Един от малкото наши средновековни писатели със запазени автографи е Киприан. Характерът им е богослужебен и са свързани с нуждите и задълженията на висшия духовник, оглавил руската църква.

Той прави достойние на старата руска литература важни светогорски и търновски преводи; налага и узаконява честваните в Русия на някои южнославянски светци. Киприановите произведения са първите отгласи на стила „плетение словес“ в тематиката на руската литература.

С Киприановото перо са свързани следните творби: **Лествицата на Йоан Лествичник**, преписана през 1387 година; **препис на сборник със съчинения на Дионисий Ареопагит и Псалтир с последование**. Сравненията между текстовете на Киприановите автографи и текстовете на среднобългарските преводи на същите съчинения доказва, че Киприан не превежда от гръцки език, а използва готови български преводи, които преписва буквално. Този извод се потвърждава и от още два литературни труда на Киприан — **Служебник** и **Требник**. До нас те са достигнали не в негови автографи, а в преписите им от XIV в.⁴

В новото си отечество книжовникът Киприан си остава достоен ученик на Килифаревския исихастки книжовен център, както и ревностен

продължител на делото на патриарх Евтимий, като прави опит да поправи покварените текстове и да наложи единство в руския правопис и език. Създава и някои оригинални творби за московския митрополит Петър, с които пренася в Русия традициите на Търновската книжовна школа⁵.

Под ръководството на Теодосий Търновски в Килифаревския манастир се подготвя за книжовен труд и бъдещият патриарх Евтимий. Вести за живота на този бележит българин черпим от „Похвално слово за Евтимий“, написано от най-талантливия му ученик Григорий Цамблак.

Авторът представя своя герой най-напред като монах в Килифаревската обител, където негов учител също е Теодосий Търновски, който го запознава с исихастското учение. Според Цамблак, Теодосий приема Евтимий в манастира „твърде млад“: „Като прие твърде млад този велик и църковен стълб, с млякото на благочестието и с поученията за борба в мислите той го превърна в мъж съвършен и го предопредели за оръжие на духа, който от такива се нуждае“⁶. По всяка вероятност Евтимий посъпва в Килифаревския манастир непосредствено след основаването му през 1350 година и престоюва в него около 10 години в смирение и пост, но щастлив, че има възможност да се занимава с монашески труд.

Григорий Цамблак подчертава факта, че Теодосий много бързо разграничава Евтимий от другите монаси и го прави ръководител на ежедневието в манастира, заради изключителните му добродетели и способности. Безспорно е, че онова, което казва за него Цамблак в Похвалното си слово не е възхвала, лишена от съдържание. Изпитанията са го калявали — пише Цамблак — „както някой ковач нагорещеното желязо с вода, та в замяна на многогодишните лишения да придобие остротата на ума и горещото усърдие“⁷.

Авторът на Похвалното слово не споменава дали в Килифаревския манастир Евтимий Търновски вече проявява интерес към книжовна дейност. Но тя безспорно е съществувала, защото не след дълго дава своите резултати. Той бързо се издига до пръв помощник на Теодосий Търновски и по негово поръчение се грижи за цялото братство. Според Григорий Цамблак, Евтимий се грижи и за храната и облеклото, а също и за „опазване на мислите“ и за „спасението на душите“, защото учителят му се отдава на безмълвие — надалеч от манастира. Този факт безспорно говори, че Теодосий е уверен в способностите на ученика си да ръководи Килифаревската обител.

Монасите от Килифаревския манастир, а с тях вероятно и Евтимий присъстват на двата търновски църковни събора и по този начин те показват пълното си единство с Търновската патриаршия и решенията ѝ. Предполага се още, че във връзка със събора от 1360 г. в Килифаревския исихастски книжовен център е преписан един от най-ценните запазени български книжовни паметници — споменатия вече Томичов псалтир⁸.

По време на Килифаревския период от живота си, Евтимий установява естетическите си позиции и възприема исихастката теория, реализирана по-късно в творчеството му. Според исихастите, **словото е божествена енергия** и самото писане или произнасяне на думата съдържа част от истинското богопознание. Лошият превод сам по себе си крие ереси, неправилно написаната дума в богослужебния текст изменя неговото значение и го превръща от хвала в хула, затова върху преводача пада същата отговорност, каквато пада и върху автора¹⁹.

Килифаревският монах Евтимий е вече подготвен и за преводаческа и за редакторска дейност, но желанието му е да се запознае с византийските книгохранилища и с културата на византийските монашески братства. И когато погребват в Константинопол неговия учител Теодосий Търновски, след 12-годишното му наставничество, Евтимий продължава жизнения си път заедно с монах Киприан.

Исихасткото уединение е засенчено от влечението към книжовни занимания. Евтимий не се завръща в Килифаревската обител, а заминава за Студийския манастир, а след това за Атонските светогорски манастири.

А когато през 1371 г. се завръща в отечеството си, Евтимий се установява в манастира „Св. Троица“ край престолния Търновград и с помощта на своите ученици започва да преписва да редактира и да превежда редица богослужебни книги. Години наред продължава тази работа, когато Евтимий Търновски създава свои книжовни принципи, своя лексика, дори свой строго определен правопис, който става задължителен за всички български книжовници.

В заключение искам да изтъкна, че проучванията на дейността на Теодосиевия Килифаревски манастир и на сведенията в писмените извори, недвусмислено показват, че именно Килифаревският исихастки книжовен център е предшественик на Търновската книжовна школа. Със своите литературни достижения на видните си представители тя бележи върхов момент в културния подем на България през втората половина на XIV век и оставя трайни следи в културния живот, както на българския народ, така и на другите славянски, а и неславянски съседни народи.

БЕЛЕЖКИ

¹Джурова, А. Томичовият псалтир — съотношение между илюстрация и тълкуване. — В: Мироглед, метод, стил в изкуството. С., 1975, 265—288.

²Киселков, В. Сл. Свети Теодосий Търновски. С., 1926, с. 25.

³Дончева-Панайотова, Н. Патриарх Евтимий и митрополит Киприан — жизнени и творчески връзки. — В: Патриарх Евтимий Търновски и неговото време — Сборник доклади от национална научна сесия „600 години от заточението на св. Евтимий, патриарх Търновски“ (В. Търново, 6 октомври 1993 г.). В. Търново, 1998, 31—33.

⁴Вж. Дончева-Панайотова, Н. Киприан — старобългарски и староруски книжовник. С., 1981, 113—161.

⁵Пак там, 162—211.

⁶Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 139.

⁷Пак там, с. 131.

⁸Вж. Джурова, А. Цит. съч.

⁹Иванова, Кл. Патриарх Евтимий. С., 1986, с. 75.